

Öz

Türk düşünce, kültür ve edebiyatında olduğu kadar evrensel değerler sisteminde de önemli bir yere sahip olan büyük düşünür ve aynı zamanda şair ve hikâyeci Mevlâna Celâleddin er-Rûmî, hayatının değişik kademelerinde çeşitli kaynaklardan edindiği bilgileri birbirinden değerli eserlerde bizlere sunmuştur. Mevlâna'nın edebî birikiminin derinliğinin tespiti için, onu etkileyen şahsiyetlerin, dillerin ve edebiyatların bilinmesi gerekir. Bunlar arasında şüphesiz Arap dili ve edebiyatına mensup şahsiyetler ve kaynaklar önemli bir yer tutar. Klasik Arap şiirinde tartışmasız birinci sırayı alan İmru'u'l-Kays, h. II. Asrın ikinci yarısında Basra dil mektebinin en önemli dil bilgini Sibeveyhi ve çoğu edebiyat eleştirmenleri tarafından Arap edebiyatında ilk sıraya oturtulan el-Câhiz bunlardan bazılarıdır.

Mevlâna, Arap edebiyatı içerisinde yer verilen ancak bir yönüyle İslam kültür ve tarihinin de konusu olan Hâtim et-Tâî, Zûn'n-Nûn-ı Mısırî, İbrahim Edhem, Veysel Karani, Cüneyd-i Bağdadi, Hallac-ı Mansûr, Beyazıt-ı Bestami, Ebrehe gibi birçok şahsiyet ve olayı eserlerine taşımıştır.

Mevlâna'nın yaşadığı dönemde, Arapça, Farsça ve Türkçe günümüzdekinden farklı kullanım alanlarına sahipti. O gün için bu diller bölge ülkelerinin ortak değerleriydi. Daha çok Arapça dinî, Farsça edebî alanlarda, Türkçe ise konuşma dili olarak kullanılmaktaydı. Mevlâna'nın Farsça kaleme alınmış eserlerine bakıldığında, birçok Arapça ifadeye rastlamaktayız. Bu Arapça sözler, daha çok birer dini metin olan ayet ve hadislerden oluşmaktadır. Ortak değer olarak alınan bu dini metinler, orijinal şekliyle Arapça olarak pek çok eserde yer almıştır. Mevlâna da eserlerinde dini konuları işlerken yer yer Arapça metinlere başvurmuş olması gayet normal. Eserlerini Farsça kaleme alan Mevlâna, Arapçanın ilmî yönden üstünlüğünü kabul etmesine rağmen Farsçayı ruhuna daha uygun görür. Ayrıca Arap edebiyatının yazılı ve sözlü kaynaklarından olan deyim ve atasözleri de Mevlâna'nın ilgisini çekmiş ve bunlardan bazılarını eserlerinde kullanmıştır.

Anahtar kelimeler: Mevlâna, Arap Dili, Arap Edebiyatı

* Mevlânâ'yı etkileyen Arap şair ve yazarlarla ilgili daha öncesinde tarafımızca sunulan bildiri-den esinlenilmiştir. Bk. Ürün, Ahmet Kazım, *Mevlânânın Edebi Kişiliğini Etkileyen Arap Şair ve Yazarları*, III. Uluslararası Mevlana Kongresi 06 Mayıs 2003, Konya. Doi: 10.32330/nusha.975966

** Ahmet Kazım Ürün, Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, ahmetkazim@hotmail.com, Orcid No: 0000-0001-9710-3257

Makale Gönderim Tarihi: 29.07.2021

Makale Kabul Tarihi : 21.12. 2021

Traces of Arabic Language and Literature in Rumi

Abstract

The great thinker, poet and storyteller Jalaluddin Rumi, who has an important role in the system of universal values as well as in Turkish thought, culture and literature, presented us the information he obtained from various sources at different stages of his life in his valuable works. In order to determine the depth of Rumi's literary accumulation, it is necessary to know the personalities, languages and literatures that influenced him. Undoubtedly, figures and sources of the Arabic language and literature have an important place among them. Some of these are Imru'u'l-Qays, who is indisputably the first in classical Arabic poetry, Sibavayhi, the most important grammarian of the Basra language school in the second half of the 2nd century, and al-Câhiz, who is in the first place in Arabic literature according to most literary critics.

Rumi carried many personalities and events such as Hatam al-Tai, Zun'n-Nûn-ı Masri, Abraham Adham, Vaysal Karani, Cunayd-i Bağdadi, Hallac-ı Mansur, Bayazed-ı Bastami, Abraha, who are included in Arabic literature but are also the subject of Islamic culture and history into his works.

During the time Rumi lived, Arabic, Persian and Turkish had different usage areas than today. At that time, these languages were the common values of the countries in the region. Arabic was used as a religious language, Persian was used as a literary language, and Turkish was used as a spoken language. When we look at the works of Rumi written in Persian, we come across many Arabic expressions. These Arabic words consist of verses and hadiths, which are mostly religious texts. These religious texts, considered as common values, have been included in many works in their original form in Arabic. It is quite normal that Rumi also used Arabic texts from time to time while he was discussing religious subjects in his works. Although Rumi, who wrote his works in Persian, accepted the scientific superiority of Arabic, he considered Persian as more appropriate for his spirit. In addition, idioms and proverbs, which are written and oral sources of Arabic literature, also attracted Rumi's attention and he used some of them in his works.

Keywords: Jalaluddin Rumi, Arabic Language, Arabic Literature

Structured Abstract

The great thinker, poet and storyteller Jalaluddin Rumi, who has an important role in the system of universal values as well as in Turkish thought, culture and literature, presented us the information he obtained from various sources at different stages of his life in his valuable works. In order to determine the depth of Rumi's literary accumulation, it is necessary to know the personalities, languages and literatures that influenced him. The information he

gained in the cities of Damascus and Aleppo, where he stayed for short and long periods for educational purposes, is generally based on Arabic language and literature. The effects of all these are clearly seen in all his works, especially in Masnavi and Divan-ı Kabir.

Imru'u'l-Quays, who is indisputably regarded as the best of Classical Arabic poetry and who started the tradition of reciting poetry on "Atlal/The Traces of the Beloved", was the person who attracted the most attention of Rumi. In Masnavi, he mentions the love he had when he was a prince, the way he gave up many worldly interests for this love and the adventures he had. He reveals his own love and feelings through it.

Rumi also takes a word from Labeled b. Rabî'a, who was one of the poets of the Ignorance period like Imru'l-Kays and whose poem was hung on the wall of the Kaaba, in its original Arabic form and uses it among his Persian poems. In addition, in his work called Letters, he includes verses of Tarafa, the famous Muallaka poet of the Ignorance Period, and es-Sahib b. Abbad.

Another important figure is al-Mutanabbi, the most prominent name of Abbasid poetry. He widely includes his philosophical words in his works. He also includes some verses about wine by Abu Nuvâs, who lived in the Abbasid period and was known as the "Wine Poet".

While expressing himself in some of his works, Rumi creates a rhythmic structure and uses Ibn-i Sinâ, who he referred to as "Abû Ali", and Abu'l-'Alâ al-Ma'arrî, who he referred to as "Abu'l-Alâ" together. He states that after meeting with Shams, he gave up on these two personalities who emphasized science and reason.

He mentions Sebavayhi, who wrote al-Kitab, which is the first work in Arabic grammar, on various occasions in his works. While expressing that his interlocutor is very knowledgeable about a subject, he calls him Sebavayhi.

In some of his works, Rumi used Arabic grammar in his own way. For example, he humorously conveys the example of "Daraba Zaydun 'Amra/Zayd beat Amr'," which is widely used in Arabic grammar books and the presence of an unreadable letter (vav) at the end of the word "Amr".

He includes some stories in al-Cahiz's fable type Kitab al-hayavan, which was placed first in Arabic literature by many Arab literary critics, and Kitâb al-buhelâ, which dealt with the life of stingy people.

Mevlâna sometimes includes groups or communities in his Masnavi. One of them is a group named "Ihvânu's-Safâ ve Hullânu'l-Vefâ", that is, "pure brothers and friends of fidelity", a community that was founded in the second

century AH and centered on Basra in the third century, applying the Greek philosophy to Islam, adopting the Ismaili belief and concealing their identities.

Hatem et-Tâi, who is famous for his generosity in Arabic literature, has often been a reference in Mevlâna's statements about generosity.

Mevlana uses the phrase "News is not like seeing", which later turned into a proverb said by Hariri, the pioneer of the "Makama" style, which was a type of story that was difficult to understand during the Abbasid period.

Hajjâc-ı Zalim, who lived in the first years of the Hijra, was in the governorships of Mecca, Medina, Yamama and Iraq, was famous for his cruelty as his name suggests and especially enjoyed killing the members of the ahl al-bayt, is also one of the names Rumi dealt with.

Jalaluddin Rumi became interested in famous mystics such as Vaysal Karani, Cunayd-i Bağdadi and Beyazıt-ı Bastami and took them as examples especially after he met Shams-i Tabrizi and turned to Sufism.

In his work called Fîhi Mâ Fîh, he expresses his own situation through Majnun while describing the love of Leyla and Majnun, which is essentially the subject of classical Arabic literature, but also found a lot in Turkish and Persian literature.

Rumi has carried many personalities and events such as Zûn'n-Nûn-ı Mîsrî, Hallac-ı Mansûr and Abrahah into his works, who are included in Arabic literature but are also the subject of Islamic culture and history in one aspect.

Revealing his knowledge, he sometimes gives an Arabic couplet with the original and then gives the Persian of this couplet by making a connection as if he were in a translation workshop.

During the time Rumi lived, Arabic, Persian and Turkish had different areas of usage than today. At that time, these languages were the common values of the countries of the region. Arabic was used as a religious language, Persian was used as a literary language, and Turkish was used as a spoken language. When we look at the works of Rumi written in Persian, we come across many Arabic expressions. These Arabic words consist of verses and hadiths, which are mostly religious texts. These religious texts, considered as common values, have been included in many works in their original form in Arabic. It is quite normal that Rumi also used Arabic texts from time to time while he was dealing with religious subjects in his works. Although Rumi, who wrote his works in Persian, accepted the scientific superiority of Arabic, he considered Persian as more appropriate for his spirit. In addition, idioms and proverbs, which are written and oral sources of Arabic literature, also attracted Rumi's attention.

Giriş

Bütün insanlar gibi önemli şahsiyetler de buldukları noktalara çeşitli evrelerden geçerek gelmişlerdir. Şahsiyetleri oluşturan birikim ve donanımın seviyesi ve değeri, genetik özellikleri kadar çevre şartları ve etkilendikleri kültür kaynaklarıyla da irtibatlıdır. Kendinden önceki şair veya düşünürlerin fikirlerinden, sözlerinden, doktrinlerinden faydalanmayan veya etkilenmeyen hiçbir şair veya düşünür yoktur. Gölpınarlı'nın deyişiyle “yapıcı kudret, kurucu hamle, yoğurucu kabiliyet; o sözleri, o doktrinleri, o fikirleri kendi kattığı özelliklerle yepyeni bir hâlde, yeniden yapar, yeniden kurar, kendi şahsiyetiyle yoğurur; yaşadığı çağın ihtiyaçlarından aldığı ilhamla kendi yapıcı kabiliyetini birleştirir; yeni bir yön verir.”¹

Mevlânâ'daki dinî-tasavvufî düşüncenin kaynağı Kur'an ve Sünnet'tir. “Canım tenimde oldukça Kur'an'ın kölesiyim ben. Seçilmiş Muhammed'in yolunun toprağıyım ...” beytiyle bunu dile getirmiş, “Pergel gibiyim; bir ayağımla şeriat üstünde sağlamca durduğum halde öbür ayağımla yetmiş iki milleti dolaşıyorum” diyerek bir Müslüman olarak insanlığı kucaklayabildiğini belirtmiştir.²

Türk düşünce, kültür ve edebiyatında olduğu kadar evrensel değerler sisteminde de önemli bir yere sahip olan büyük düşünür ve aynı zamanda şair ve hikâyeci Mevlâna Celâleddin er-Rûmî, hayatının değişik kademelerinde çeşitli kaynaklardan edindiği bilgileri birbirinden değerli eserlerinde bizlere sunmuştur.

Bu kaynaklara daha çok öğrenim görmek için gittiği Halep ve Şam'da ulaşır. Anadolu'da Moğol istilasından dolayı ariflerin birçoğu Moğolların bulunmadığı Halep ve Şam'a gidip orada yaşıyorlardı. İrfan usulünün kurucusu Muhyiddin Arabi de Şam'da yaşıyordu. Mevlâna, babasının hizmetinde bulunan bazı müritlerle beraber Halep'te bulunan Haleviye Medresesi'nde bir süre öğrenim görür. Hanefî mezhebinin önemli merkezlerinden biri olan bu medresede büyük bilginler ders veriyordu. İlk müderrisi Şam'dan gelen Burhaneddin Ebu'l-Hasan-ı Belhî idi. Ahmed b. Kemaleddin İbnu'l-Adîm, medresenin yetkilisi idi. Daha sonra Şam'a giden Mevlâna, burada da en az dört yıl ilim tahsilinde bulunmuştur. Mukaddemiye Medresesi'nde öğrenim gören Mevlâna rivayetlere göre burada zaman zaman ileri yaşlarda bulunan Muhyiddin İbn Arabi'nin sohbetlerine katılmış; Evhaduddîn-i Kirmânî, Sa'deddîn-i Hummûye, Osmân-ı Rûmî ve Sadreddin Konevî ile görüşmüş ve sohbet etmiştir³

Mevlâna'nın edebî birikiminin derinliğinin tespiti için, onu etkileyen şahsiyetlerin, dillerin ve edebiyatların bilinmesi gerekir. Bunlar arasında

şüphesiz Arap dili ve edebiyatına mensup şahsiyetler ve kaynaklar önemli bir yer tutar.

Mevlâna'nın Arap edip ve şairlerle olan ilgisinin daha çok öğrenim için gittiği Halep ve Şam'da okuduğu divân ve diğer eserlerle başladığını; Konya'ya döndükten sonra daha derinlemesine incelediğini söyleyebiliriz. Ele aldığı konuları desteklemek amacıyla adeta bir şahit getirir gibi bu şahsiyetlere yer vermiştir. Ayrıca Mevlâna'nın yaşadığı dönemde, günümüzde yeni yeni oturmaya başlayan bölge ülkeleri arası kültürel ilişkilerin önünde herhangi bir engel olmadığı için etkileşimin daha fazla olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Eserlerine genel olarak bakıldığında, onun esinlendiği en önemli kaynaklar, şüphesiz Kur'an ve Hadis'tir. Daha sonraki esin kaynakları için bir genelleme yaparsak bütün antik çağ düşüncesini gösterebiliriz. Eserlerinde, pek çok Batılı ve Doğulu şair ve edibinin izlerini görmekteyiz. Bunlar arasında en önemlileri, doğuda başta Feridüddin Attâr⁴ ve Senâî⁵ olmak üzere Nizâmî, Rûdekî, Minûçihri, Nâsır-ı Husrev⁶ gibi şairler Ebû Haşim Küfî (h. II.yüzyıl), İbrahim İbni Edhem (777), Davud-i Taî (781), Şakîk-i Belhî (790), Fudayl b. Iyad (797), Ma'ruf-i Kerhî (815), Bişr-i Hafî (841), Ahmad b. Hıdraveyh (854), Hâris b. Esedü'l-Muhasibî (857), Ebû Turâb-ı Nahşebî (859), Zun-Nûn el-Mısrî (859), Yahya b. Muaz (871), Ebu Yezid-i Bestamî gibi mutasavvıflar, batıda Doğu-İslam şiirinde akli temsil eden Eflatun⁷, Arap dünyasında ise İmrü'u'l-Kays (540), Ka'b b. Zuheyr (609) gibi Cahiliye şairleri, dönemin belki de bütün klasik Arap şiirinin zirvesindeki el-Mütenebbî (965), Ebû Temmâm (846) ve akli ön planda tutan Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî (1057) gibi Emevî ve Abbâsî şairleri, gerek şiirleriyle gerekse düşünceleriyle, Mevlâna'nın fikrî ve edebî dünyasında etkili olmuşlardır.⁸

Mevlâna'nın, zamanının bütün bilgilerini kavramış, Hind-İran, Yunan-Roma mitolojisini bilen, yeri gelince ayetlerden, hadislerden faydalanan bir bilgin olduğunu söyleyen Gölpınarlı onun Arap edebiyatıyla olan ilişkisini şöyle değerlendirmektedir:

“Arap şairlerini tamamıyla okumuştur. Bazı şiirlerinde, Arap şiirlerinde olduğu gibi çöl havası duyulur, ayaklarımız kumlara batar, deve katarlarının çan seslerini, katarı haydayanların mavallarını duyarız. Zaten Şems'in onu Mütenebbî'nin divanını okumaktan menetmesi de, onun Arap edebiyatıyla ne kadar meşgul olduğunu gösterir.”⁹

Gölpınarlı'nın bu sözünü teyit eden bir husus da Mevlâna'nın uzun bir süre devam ettiği Suriye'de bulunan Haleviye Medresesi ve dönemin diğer okullarında eski Hind-İran felsefesiyle Yunan felsefesini çok iyi bilen ve

İslam'la kaynaştıran Şehâbeddin Sühreverdi gibi şahsiyetlerin düşüncelerinin onda etkili olduğudur. O günün Suriye'sinde, camiler, kiliseler ve manastırlar iç içeydi.

Şems-i Tebrîzî'nin Mevlâna'nın okumaktan vazgeçmesini istediği divânın yazarı Ebu't-Tayyib el-Mutenebbî (965), klasik Arap şiirinin önde gelen simalarındandır. Arap şiiri eleştirmenlerince klasik Arap şiirinin en güçlü iki şairinden biri kabul edilen el-Mutenebbî, günün edebiyat anlayışı çerçevesinde devrin Hamdanî hükümdarı Seyfu'd-Devle'ye yazdığı methiyelerle şöhret bulmuştur. Divân ve Menâkibu'l-‘Ârifin'de Mevlâna'nın onu çok okuduğu ifade edilmektedir.¹⁰

Bir didaktik eser olarak kabul edebileceğimiz bir doğu geleneği olarak bildiklerini gördüklerini, duyduklarını hikâyeye tarzında kaleme aldığı Mesnevî adlı eserinde Câhiliye döneminin ünlü muallaka şairi İmru'u'l-Kays (540), cömertliğiyle ün salmış Hâtim et-Tâî, III. Yüzyıl Mısır sûfilerinden Zûn'n-Nûn-ı Mısrî (859), el-Kitâb adlı eseriyle meşhur ünlü Arap dilbilgini Sibeveyhi gibi Arap dile ve edebiyatından bazı şahsiyetlere ve İhvân-ı Safa gibi topluluklara yer vermiştir. Kanaatimizce bu etkilenme, kimi zaman çok az sayıda da olsa onun Arapça mısralar söylemesine de sebep olmuştur.¹¹ Mesnevisinde yüz kırkı aşkın beytin yanı sıra Divan-ı Kebîr adlı eserinde kimi bir arada kimi Farsça beyitler arasında serpiştirilmiş olarak birkaç bin beyti bulunmaktadır.¹² Bütün bunlar onun Arapça şiir geleneğine de hâkim olduğunu göstermektedir.

Klasik Arap Şiiri ve Şairleri

Mesnevi'de ele aldığı en önemli simâ, klasik Arap şiirinde tartışmasız birinci sırayı alan İmru'u'l-Kays'tır. Muallaka şairlerinin öncüsü olan Kays, kabilecilik düşüncesinin egemen olduğu Cahiliyye, yani İslam öncesi devirde kabileler arası savaşların çokça vuku bulduğu bir ortamda yaşamıştır. Rivayete göre babası Hucr, onun âşikane şiirleri, özellikle Uzraoğulları boyundan Ubeyde kızı Fatıma'ya yazdığı şiirler yüzünden pek kızmış, yanından uzaklaştırmış, hatta azatlı kölesini onu öldürmek üzere görevlendirmişti. Köle, onun yerine bir sığır yavrusunu kesip gözlerini babasına götürmüştü. Dedesi Haris, Mezdek dinine uyan İran hükümdarı Kubad'ın isteğiyle bu dine girmiş, bu yüzden de kendisine Hire ve çevresinin beyliği verilmişti. Kubad'ın ölümünden sonra oğlu Nuşirevan, Mezdek dinine girenleri öldürmüştü, Haris, Rey'le Komes arasında oturan Kelpoğulları boyuna sığınarak kurtulmuştu. Hucr, Tehame'de hüküm sürerken vergi yüzünden Esedoğulları boyuyla arası açılmış, bu boya mensup olanların bir kısmını öldürtmüş, bir kısmını hapsedmişti. Eseoğulları, bir fırsatını bulup Hucr'u, çadırında öldürdüler. Babasının öldürüldüğünü Şam civarında duyan İmru'u'l-Kays, Esedoğullarından yüz kişiyi öldürmedikçe, yüz kişinin de tutsak olduklarını

bildirmek için alınlarını çizdirmedikçe et yememeye, şarap içmemeye yemin etti. Berk ve Tağlib boylarının yardımıyla Esedoğullarının üstüne yürümüş, babasının öcünü almıştı. İmru'u'l-Kays'ın büyük babası Haris'e kin güden Hire hükümdarı Münzir, Esedoğullarını himayesi altına alıp İmru'u'l-Kays'a hücum etmiş, yenileceğini anlayınca da Nuşirevan'dan yardım istemiş, onun gönderdiği kuvvet karşısında İmru'u'l-Kays mağlup olmuş; sonunda Bizans İmparatorundan yardım istemeye karar vermişti. Bizans o günkü siyasi çıkarlarına göre bu teklifi kabul ediyor. Ve içinde prenslerin de bulunduğu büyük bir orduyu İmru'u'l-Kays'ın yardımına gönderiyor. Aldığı bu kuvvetlerle Ankara'ya doğru geldiğinde İmru'u'l-Kays hastalanıyor. Asîb Dağı denilen yerde ölüyor. Bir rivayete göre İmru'u'l-Kays, İmparatorun kızına âşık olmuş, bunu duyan İmparator, ona zehirli bir gömlek armağan etmiş, bu gömleği giyen İmru'u'l-Kays'ın vücudunda yaralar, bereler çıkmış, derisi soyulmuş, bu yüzden ölmüş, yine bu yüzden ona, yaralı, çıbanlı anlamında "Zu'l-kurûh" lakabı verilmiştir. Ancak Jüstinyen'in kızı olmadığı cihetle bu rivayetin uydurma olduğu da söylenmiştir.

Mevlâna Celâleddin, İmru'u'l-Kays için "İmrü'l-Kays çok güzel yüzlü ve [güzellikte] zamanın Yusuf'u olup Arap kadınları onun için ölürlerdî" ifadesini kullanmıştır. "*Dur da sevgiliyi ve yurdunu anarak ağlayayım*" [diyen] şair tabiatlı biriydi. Bütün kadınlar onun sevgisine talip olmak isterken onun gazel söyleyip ağlayışı niçindi? Yoksa bütün bunların toprak levhalara resmedilmiş yüzler olduğunu anlamış mıydı? Sonunda işte bu İmrü'l-Kays'a bir haller oldu da gece yarısı ülkesiyle çocuklarından kaçtı ve bir hırkayla kendini gizleyerek ülkelerden münezzeh olanı bulmak için oradan başka bir ülkeye gitti."¹³ ifadelerini kullandıktan sonra şu dizeleri söyler:

Aşk İmru'u'l-Kays'ı dudakları kurumuş, susuz bir halde Arap ülkesinden çekti, aldı.

Sonunda Tebük'e geldi, orada kerpiç ameleliği yapıyordu. Krala onun bir kral olduğunu söylediler.

"İmru'u'l-Kays, çalışmak için buraya gelmiş. Aşka av olmuş, kerpiç döküyor" dediler.

Kral gece kalkıp İmru'u'l-Kays'ın yanına giderek ona dedi ki: Ey güzel yüzlü melik,

Sen, zamanın Yusuf'usun. İki saltanatın da tam. Ülkeler de güzellik de sana ram olmuş.

Erler, kılıcının sayesinde sana kul olmuş; kadınlarsa bulutsuz bir aya benzeyen yüzüne köledir.

Bizim yanımızda konakla da devlete ve ikbale erişelim. Canımız, senin visalınle yüzlerce defa tazelenir.

Ey himmetiyle saltanatlar terk eden! Hem ben, hem de ülkem sana köledir.

[Kral] birçok hikmetler söyledi; O ise suskundu. Ansızın sırrın örtüsünü açtı.

Kulağına eğilip aşk ve derde ait ne söylediye söyledi. Kendi gibi onu da baştan çıkardı.

Tebük kralı da onun elini tuttu, onunla dost oldu. O da onun gibi tahttan, kemerden bezdi.

Bu iki kral, uzak ülkelerin yolunu tuttular. Aşk, zaten bu suçu ilk kez işlemiyordu.

Aşk, büyüklere baldır, çocuklara süt.

O her gemiye yüklenen ve geminin ağırlığından fazla olduğu için batmasına sebep olan son yüküdür.¹⁴

Kendisinden önce yalnız “Recez”e, yani savaşlarda, kendi kabilesinin üstünlüğünü, kendi yiğitliğini övmeye ait şiirlere dayanan Arap edebiyatına kasideyi, sevgiyi ve sevgiliyi öven gazeli o getirdiği gibi ondan sonraki şairler, bilhassa kafiye hususunda ona uyduklarından, nazım kaidelerini de o kurmuştur denilebilir. Arap şiirinde geleneksel kaside tarzında yaptığı yenilikle şöhret yapmıştır. Göçebe hayat yaşayan bedevî toplumunda “Atlâl” olarak adlandırılan ve sevgilinin bulunduğu kafilenin geçici olarak konakladığı ve bir müddet sonra terk ettiği yerlerde kalan kül ve diğer izler üzerine şiir söyleme geleneğini ilk o başlatmıştır. “Durun sevgiliden kalan izler üzerine ağlayalım” mısraıyla başlayan ünlü kaside onundur. Şiir ve şairlerin toplum nezdinde önemli bir yere sahip olduğu İslam öncesi Cahiliye devrinde, her yıl düzenlenen panayirlarda şiir yarışmaları tertip edilmekteydi. Burada seçilen en iyi yedi şiir Kâbe’nin duvarına asılmaktaydı. el-Mu‘allakâtu’s-Seb‘a (Yedi Askı) olarak adlandırılan bu şiirler içerisinde İmru‘u’l-Kays’ın şiiri, birinci sırayı almıştır. O, şiirlerinde üstün hayal gücü ve eşsiz anlatımıyla pek çok şair için esin kaynağı olmuştur.

Mevlâna, bir başka yerde daha İmru‘u’l-Kays’ı hatırlar ve kendisini onun yerine koyar sevgilinin konakladığı izler üzerinde durur ve bu kalıntılarla, oralarda geçen anıları, olayları tekrar canlandırır.

Âşık, gece gündüz çadır kurulmuş olan yerde kalan izlere söz söylemez mi?

Yüzünü, göçmüş kervandan, sökülmüş otağdan kalan izlere döner, görünüşte böyledir bu; fakat o, sözleri kime söyler, o övüş kimedir?

Şükürler olsun, tufanı gönderdin de onunla o izleri sildin, süpürdün.

Çünkü kötü izlerdi onlar. Ne sesleri çıkıyordu, ne solukları.

Öyle kalıntılar isterim ki ben, söyledim mi, dağ gibi, sesime ses versin, cevap versin.

Sesime ses versin de ikinci kere adını duyayım senin; ruha esenlik veren adına âşıkım ben.¹⁵

İmru’u’l-Kays’ın başlattığı ve daha sonra pek çok Arap şairin geleneksel olarak sürdürdüğü sevgiliden kalan izler üzerine şiir söyleme geleneğine gönderme yaparak muhatabı olan Ayaz’a şöyle seslenir:

Ey Ayaz, sen de Araplar gibi viranelerde kalıntılara uzun uzadıya aşktan mı söz edeceksin.¹⁶

Mevlâna, bir başka yerde daha İmru’u’l-Kays gibi Cahiliye dönemi şairlerinden ve şiiri Kabe’nin duvarına asılan Lebîd b. Rebî’a’ya ait bir sözü, Arapça orijinal şekliyle alır Farsça şiirleri arasında kullanır.

Allah’tan başka her şey gider, her gelecek şey, bir zaman sonra gelir.¹⁷

Emevîler dönemi şairlerinden Adî b. Rukâ’ın duygulu ve içli dört beytine 4. Defterin mukaddimesinde yer verir.

Beni üzen şeylerden biri şuydu: Ben uyuyordum; güzel bir rüzgâr esintisiyle soğukla dinleniyordum.

Bir güvercin ağaçlıkta bir dalda güzel bir nağmeyle ağlayarak ötüyordu.

Onun ağlamasından önce ben, Su’dâ’nın aşkından ağlasaydım, pişmanlıktan önce kendimi iyileştirdim.

Fakat benden önce ağladı, ağlaması beni ağlattı; “Üstünlük, önce hareket edenindir” dedim.¹⁸

Mevlâna, eserlerinde ilgisini çeken ve işlediği konuya uygun gelecek başka edip ve yazarlardan iktibaslar yapmaktan çekinmemiştir. Meselâ *Fîhi Mâfih* adlı eserde, “İnsan Tanrı Usturlabıdır.” başlıklı sohbet yazısında, Mütenebbî’nin kadınların ipekli elbiseler giymesinin süslenmek için değil güzelliklerini korumak için giydiklerine dair sözü üzerinden hikmet sahibi insanların bu üstünlüğe sahip olmalarına karşın bunu gizlediklerini ifade eder:

Aziz ve Celîl olan Tanrı’nın hikmet, marifet ve kerâmet elbiseleri giydirdiği kulları vardır. Her ne kadar halkın bunları görebilecek görüşleri yoksa da, Tanrı onları pek çok kıskandığından, onlar da kendilerini tıpkı Mutenebbî’nin “Kadınlar ipekli elbiseleri süslenmek için değil, güzelliklerini korumak için giydiler.” dediği gibi, (hikmet, marifet ve kerâmet elbiseleriyle) örterler.¹⁹

Mevlâna, Mecâlis-i Seba Mektuplar adlı eserinde Oğlu Sultan Veled'e Zevcesi ve Kuyumcu Selahaddin'in Kızı Fatıma Hatun'un Hatırana Riayet Etmesi İçin başlıklı mektubun başında el-Mütenebbî'ye ait mısralara yer verir:

*Düşmanın, onları çarparak arslan gibi güçlü kuvvetli erlerini tavşanın
dişi yavrularına döndürmesinden çekinmezler mi?*

*İtaatinden çıkan bazı kişileri, savaşta nasıl okla yere yıktığını görürler de
ibret almazlar mı?*

*Atları, torbalar, insan kellerinin tepelerine aşılmadıkça saman yememeyi
adet edinmiş;*

*Sular, şakayık çiçeklerinin arasından görünen yeşillik gibi kanla
bulanmadıkça o atlar su da içmezler.*

*Gözlere sürme çekmek, gözlerin anadan doğma sürmeli oluşuna
benzemez.²⁰*

Aynı eserde “Bir Tavsiye Mektubu” başlıklı mektubunda, söz arasında el-Mütenebbî'nin “Rüzgârlar gemilerin istemediği yandan esiyor.”²¹ adlı mısraını kullanır.

Mevlâna, Mektuplar adlı eserinde ünlü Muallaka şairi Tarafa ve es-Sâhib b. Abbâd'a ait mısralara yer verir:

Yakınların zulmü, en çetin zulümdür;

İnsana, Hind kılıcından artık işler.²²

Sırça incelmıştır, şarap da incelmıştır;

Bir-birine benzemiştir; iş de zorlaşmıştır.²³

Mevlâna, zaman zaman meramını ifade ederken ritmik bir yapı oluşturarak “Ebû Ali” olarak andığı İbn-i Sinâ ve “Ebu'l-Alâ” olarak andığı Ebu'l-'Alâ el-Ma'arri'yi birlikte kullanır.

*Dün gece rüyada bir pîr gördüm, aşk köyünde idi; eliyle bana, yanımıza
gel diye işaret etti.*

*Dedi ki: Yolda ejderha varsa sen de zümrüt gibi bir aşk var; yürü, bu
zümrüdün şimşek gibi parlıtısıyla ejderhayı kov.”*

*Yeter artık, kendimde değilim ben; hünerini arttırmak istiyorsan, var, Ebû
Ali'nin tarihinden bahset, Ebû'l-'Alâ'nın öğütlerini söyle.²⁴*

Divan-ı Kebîr adlı eserinde ise Mevlânâ'yı öğretici olmaktan çok duyguları anlaşılır kılıp aktaran olarak görmekteyiz. İnsanı temelden kavrayıcı ve değiştiricidir. Mevlâna'nın Şems'le buluşmasından sonra bir dönüşümün

ifadesi olan şu mısralarda onun bilim ve aklı öne çıkararak bu iki ünlü şahsiyetten vazgeçtiğini görmekteyiz.

*Akl, yokluğa ayak basmadır, orda ancak diken var;
aşksa o dikenler, orda değil, sende, senin içinde der.*

*Kendine gel, sus da varlık dikenini çıkar ayağından;
çıkarsa da içindeki gül bahçelerini gör, onları seyret
dal.*

*Haydin, gelin; komşulara bir devlettir, komşu oldu;
artık bundan böyle Ebû Alî²⁵ de, Ebu'l-Alâ da kaldı
gitti; onlarla işimiz kalmadı.²⁶*

Mevlânâ'nın tasavvufa dönüşünün kavşağında künyelerini bir şiirsel üslûpla dile getirdiği bu iki şahsiyetten âdeta biri bilimi diğeri aklı temsil etmektedir. Mevlânâ'ya göre bilim ve akılla ulaşılabilecek yer sınırlıdır. Evrende mevcut bilgilerin tamamına ulaşabilmek mümkün değildir. Oysa aşk olarak ifade ettiği tasavvuf, evrendeki bütün bilgilerin yaratıcısına teslimiyetle vücudun sükûna ereceği, "fena fillâh" kavramında ifadesini bulan bir yok oluşturmaktadır.

Mevlânâ "Dilekleri veren efendiyi, bir iş için çağrılınca bin kişi gelip erişen Muhtesibi gördüm" beytinde daha çok şarap ve gazel üzerine şiirleriyle ünlenmiş Abbasi döneminin güçlü şairlerinden Ebû Nuvâs'ın Fadl b. Rebî'a'ya yazdığı kasidesindeki "Bütün âlem bir kişide toplansa bu işi Allah yapmaz denemezki" sözünden esinlenmiştir. Yine başka bir yerde "Bana şarap sun, hem de sunduğum şaraptır de; apaçık sunmaya imkân varken gizlice şarap sunma bana"²⁷ mealindeki beytin ilk mısraı Ebû Nuvâs'a aittir.

Mevlânâ'nın şarap ve mucun şairi olarak bilinen Ebû Nuvâs'ın hamriye konulu bir kasidesinin matla beytinin ilk mısraını az bir değişiklikle, elbette farklı anlamlar taşıyacak şekilde, alması dikkat çekmektedir.

Mevlânâ ise bu ifadeleri şu şekilde tazmin etmektedir:

*Ey Hüsâmeddin, Hak ışığı! Madem görüyorsun, niye söz
arıyorsun?*

Bu ancak istekli sevgidir; Bana şarap ver ve "Bu şaraptır" de.

*Şu anda onun kadehi senin elinde; kulağın, "Benim kısmetim
nerede?" diyor.*

*Senin kısmetin, hararettir; işte hararet ve sarhoşluk. -Kulaksa- "Benim
hırsım, bundan daha fazladır" dedi.²⁸*

Arap Asıllı Sufi Şahsiyetler

Mevlâna Celaleddin er-Rûmî, özellikle Şems-i Tebrizi ile tanışmasından ve tasavvufa yönelmesinden sonra Veysel Karani, Cüneyd-i Bağdadi ve Beyazıt-ı Bestami gibi ünlü mutasavvıflara ilgi duymuş ve onları örnek almıştır.

Bayezid-i Bestâmî, 3.Hicri asırda yaşamıştır. “Kürkünüzden bir parça verseniz de teberriken üstümde taşısam” diyen birine: “Oğlum; sen adam olmazsan Bayezid’in kürkünü değil, derisini yüzüp de içerisine girsene fayda etmez” sözüyle meşhurdur.²⁹ Mevlâna, Mesnevisinde “Büyük bir zatın Bayezid-i Bestami’ye “Ka’be benim, etrafımda tavaf et demesi” başlığında onun hacca gidişini, Kabe’de karşılaştığı bir kişinin kendisine söylediği bu söz üzerinden kendi mesajını verir.³⁰

Beyazıt-ı Bestami’in “cübbemin içinde ancak Tanrı var; yeryüzünde, gökyüzünde ne arıyorsun” ifadesini kullanır. Sûfilerin bilinen din kuralları sınırlarını aşan sözlerinden biri olan ifadede Beyazıt-ı Bestami “cübbemin”, yani vücudumun içinde Allah’tan başka bir şey yok, dileğim ancak O’dur şeklinde de yorumlanır. Seba melikesi Belkıs’ı, bir padişahken av esnasında kendisine “Ey İbrahim, seni bu iş için yaratmadılar” diye bir ses işitince saltanatı bırakıp tasavvuf yoluna giren İbrahim Edhem gibi davranıp tahtını bırakmaya çağırır.

Şair, eserinde sonraları çok tartışılan “Enel-Hak – Ben Tanrı’yım” sözüyle meşhur tasavvuf edebiyatının önemli isimlerinden Hallac-ı Mansûr’un bazı sözlerine de yer vermiştir. Mesela Mevlana’nın şu sözünde geçen “A güvendiğim kişiler, öldürün beni” sözü Arapça olup Hallac’ı Mansur’a aittir.

“İnsan, mat oldukça kazandığını gördün mü,

“Öldürün beni a inandığım, güvendiğim kişilerim” der.³¹

Yine kimi dizelerinde kullandığı “Hayatım ölümündendir.” sözü de Hallac’a aittir.

“Gayp âleminden ölüm dileniyor; hayatım ölümümdedir.” diyordu.

Ölümü, hayat gibi kabullenmiş, canının helak olmasına gönül vermişti.³²

Bu söz Mevlanâ’nın ilgisini çok çekmiştir. Onun bir gazelinden alıntı olan bu sözü Mesnevi’nin 1. Defterinin 3934. beytinde yine kullanmıştır.

Ölümden sonra böyle kazancımız olduğuna göre,

“Katlimde hayat var” sözü doğrudur.³³

Bir diğer yerde “fenâ fillah” Allahın gücü kuvveti karşısında kendisini yok sayan anlayışla Hallac-ı Mansur’u şöyle anar:

*Hak yolunda, ten pamuğundan, can esvabını ayıran o efendi
Mansur idi. Aslında, Mansur “Ben Hakk’ım.” demedi. Bu
sözü Hakk dedi. Mansur nerede? Bu söz nerede? Bu sözü
söyleyen Hakk idi, Hakk idi.³⁴*

Fîhi Mâ Fîh adlı eserinde esasen klasik Arap edebiyatının konusu olan ancak Türk ve Fars edebiyatlarında da çokça yer bulan Leyla ile Mecnun’un aşkını anlatırken kendi durumunu Mecnun üzerinden dillendirir. Mecnûn’un Leyla’yı kendisinden ayrı görmediğini söyler. Ardından Hallâc-ı Mansûr’a ait bir söze yer verir:

Hayalin gözümde, adın ağzımda;

Ümitsiz gönlümde; nereye mektup yazayım?³⁵

Onun Mesnevi’de konu edindiği diğer bir mutasavvıf, III. Yüzyıl Mısır sufilerinden Zu’n-Nûn-ı Mısrî’dir. Halife Mütevekkil döneminde Mısırlılar, bu zatı, zındıklıkla suçlamışlar ve onu Mısır’dan sürmüşlerdi. Bir defasında deli oldu diye Mısır’da tımarhaneye konulmuş, dostlarından bazıları ziyaretine gitmiş, Zunnun onlara: “Kimsiniz?” diye sormuş, onlar da “Senin dostlarınızı” demeleri üzerine taş atmaya başlamış, gelenlerin kaçıştıklarını görünce kahkaha ile gülmüş; “Vay gidi dostlar vay! Dost, dostun cefasından kaçarmı? Dost altın misali, cefa ateş gibidir ki halis altının ateşte tasfiye edilmesi lazımdır.”³⁶ demişti. 859 (245 h.)’da ölmüştür. Mevlâna, eserinde bu zatın cezbelerini anlatır, halkın tahammül edemediğini ve kendisine deli dediğini hikâyeye eder ve kendi haliyle bu zatın halini kıyaslar.

Böylesi delilik, Zu’n-Nûn-ı Mısrî’nin de başına geldi.

Ondan, yeniden-yeniye coşkunluklar meydana gelmedeydi, yeniden yeniye delirip gidiyordu.

*Öylesine coşuyordu ki bu coşkunluk, göğün bile yüceliğini aşıyordu;
ciğerler, o coşkunlukta tuzlanıyordu³⁷.*

*A çorak toprak, kendine gel; kendi coşkunluğunu, tertemiz kişilerin
coşkunluğunun yanına koyma.*

*Halk, onun coşkunluğuna dayanamıyordu; ateşi, halkın sakalını
tutuşturuyordu.*

*Avamın (halkın) sakalına ateş düşünce onu tuttular, bağlayıp zindana
attılar.³⁸*

Mevlâna tasavvufa yönelmesinden sonraki dönemde kendisini etkileyen önemli şahsiyetlerden biri olan Zu’n-Nûn-ı Mısrî’yi bir başka yerde referans olarak alır.

*Gönle vuran güzellik göze de görünseydi her elini,
yüzünü yumuyan kirli kişi Şeyh Zûn-Nûn kesilirdi.*

*Ey bakınıp duran tacir, ne vakte dek bakıp
kalacaksın? Sevgiliyi elde etmek ucuz olsaydı bu
bakişla sevgili meydana çıkardı elbet.*

*Yeni bir konuk geldi amma şu nimetler bütün dünyaya
yeter, hatta dünyadakiler daha fazla olsaydı nimetler
de daha fazla gelirdi.³⁹*

Mevlâna, Mesnevi’de kimi zaman grup veya topluluklara yer vermiştir. Bunlardan biri de “İhvânu’s-Safâ ve Hullânu’l-Vefâ” yani “tertemiz kardeşler ve vefâ dostları” adındaki gruptur. “İhvânu’s-Safâ” hicri II. Yüzyılda kurulan ve III. Yüzyılda Basra’yı merkez edinen Yunan felsefesini İslâm’a tatbik eden ve İsmâilî inancını benimseyen ve kimliklerini gizleyen bir topluluktur. Bu topluluğun kaleme aldığı elli iki risaleye de “Resailu İhvâni’s-Safâ” denmiştir. Bu risaleler, yıldız bilgisine, matematiğe, metafiziğe, felsefeye, mantıka, ilahiyata tasavvufa aittir. Bu bakımdan, devrine ait bilimsel bir ansiklopedi mahiyetindedir. Bu risalelere göre kâinat, Tanrı’dan; güneşin ışığın güneşten zuhuru gibi zahir olmuştur. Mutlak varlık olan Tanrı’dan akıl, ondan nefis, yani aktif ve pasif kabiliyet, nefisten madde, ondan tabiat, tabiattan cisim, cisimden dokuz gök, onlardan dört unsur; göklerle unsurlardan cansızlar, nebatlar ve canlılar meydana gelmiştir. Böylece bu sistemi yazılı olarak önce bu risalelerde görmekteyiz. İhvânu’s-safâ’nın siyasi etkisini bütün açıklığıyla bilmiyorsak da İslam düşüncesindeki tesiri çok büyük olmuştur. Bunlar, Hint-İran ve Yunan felsefesini İslam’a tatbik eden “hukemâ” felsefesini meydana getirmişlerdir ki aşırı vahdetçi tasavvuf ehlinin inançları da bunlarla yoğrulmuştur.

Mevlâna, “İhvan-ı Safa” sözüyle bunları kastetmiyor, temiz kardeşler, müminler manasına alıyor; bilhassa erenleri kastediyor, “söz budur ancak, müminler kardeşler” ayetine işaret buyuruyor. Ancak, yine de bu topluluğun tesiriyle bu söz, tasavvuf erbabı, “ihvân-ı safâ”, bilhassa “ihvan-ı bâ safâ” sözünü bir terim olarak kullanagelmiştir.

Mevlâna, düşüncelerini desteklediği bu gruba Mesnevî’de olduğu gibi Divân-ı Kebir ve Mektuplar adlı eserlerinde de yer verir:

*Dışarıda yoldaşlarım var, gönümde iş erleri. Evde
bir bölük dilber hepsi de tertemiz kardeşler (İhvân-ı
Safâ) sofasında.*

*Ey bahçenin, yeşilliğin aydınlığı, ey selvinin,
yaseminin sâkisi, seni andım da ağzım tatlılandı.⁴⁰*

Mektuplar’da ise şöyle anmaktadır:

Ayrılık vehminin, ayrılık hayâlinin gelemeyeceği, usanç korkusunun, kötülük zararının uğrayamayacağı, huy aykırılığının bozamayacağı, ayrılık kargasının ötemeyeceği, zamane düzeninin yol bulamayacağı bir kavuşup buluşmayı arzuluyorum. O İhvân-ı Safâ’nın, o vefâli arkadaşlar meclisinin toplandığı sarayın perdesine, ölümsüzlük, ebedilik yazısıyla, bu, öylesine bir kavuşup buluşma ki artık bundan böyle ayrılık yok; “Bu öylesine bir yaşayış ki ardında ölüm yok; ölüm öylesine boğazlandı ki artık dirilemez yazısı yazılsın. O güzel huylu, o temiz yaradılışlı zâtlar böyle bir kavuşup buluşmayı, Tanrı kolaylaştırsın, Tanrı hazırlasın inşaallâhu teâlâ.”⁴¹

Klasik Arap Nesri

Mevlana’nın çoğu edebiyat eleştirmenleri tarafından Arap edebiyatında ilk sıraya oturtulan el-Câhiz’e de ilgi duyduğunu ve onun birbirinden kıymetli eserlerini okumuş olduğunu görmekteyiz. Mevlâna, Mesnevi’nin pek çok yerinde gördüğümüz hikâyelerde, daha önceki yıllarda yaşamış el-Câhiz’in fabl türü hayvanlarla ilgili hikâyelerden oluşan *Kitabu’l-hayevân* ve cimrilerin hayatını konu edinen *Kitâbu’l-buhelâ* adlı eserinden faydalanmış olduğunu düşünüyoruz. Mesela el-Câhiz’in *Kitâbu’l-buhelâ* adlı eserinde geçen şu hikâye, Mesnevi’de de geçmektedir. Hikâye kısaca şöyledir:

Mervli biri ticaret için seyahate çıktıkça Iraklı birisine misafir olur ve ona “Ah sen de bir bize gelsen” dermiş, Iraklının da bir seferinde yolu Merv’e düşmüş; o dosta gitmiş. Fakat Mervli, Iraklıyı tanımazlıktan gelmiş. Adam, herhalde beni yolcu elbisemle gördü, o yüzden tanımadı demiş. Külâhını, elbisesini soyunmaya başlamış. Mervli derini bile yüzsen ben seni yine tanımıyorum demiş.⁴²

Arap edebiyatında cömertliğiyle nam salmış Hatim et-Taî de onun ilgisini çeken şahsiyetlerdendir. Hatim, Hz. Muhammed’in zamanına erişmiş fakat Hz. Peygamber’in davete başlamasından önce vefat etmiştir. Mesnevi’nin çeşitli yerlerinde onu anar. Mesela bir yerde bir halifeyi Hatim et-Taî’yi cömertlikte geçtiğini ifade eder.

*Bir halife vardı; zamanında Hatim’i bile cömertliğine kul köle etmiştir.*⁴³

Tahiru’l-Mevlevî, Emevî ve Abbasi halifeleri arasında böyle bir halifenin olmadığını burada kasdın “kerem-i ilahi / Yaradanın cömertliği” olduğunu belirtmiştir.⁴⁴

Diğer bir yerde şu şekilde geçer:

*İkinci vakti oldu. Hizmetçi, Hatem gibi cömert birisinin verdiği bir tabakla geldi.*⁴⁵

Hicretin ilk yıllarında yaşamış Mekke ve Medine, Yemâme ve Irak valiliklerinde bulunmuş isminden de anlaşılacağı üzere zulmüyle ün yapmış ve özellikle ehli beyte mensup kişileri öldürmekten zevk aldığı ifade edilen Haccâc-ı Zalim de Mevlâna'nın ele aldığı isimlerdendir.⁴⁶

Mevlâna, aynı zamanda Ashab-ı Kehf, Yusuf ile Züleyha, Leyla ile Mecnun, Hz. Musa ile Hızır Aleyhisselam ve Hz. Süleyman'la Seba melikesi Belkis arasında geçen hikâye gibi Arap edebiyatından pek çok kıssa ve hikâyeye de eserinde yer verir.

Mevlâna, “Sebe Ahalisinin Tuğyanı, Nimetten Azmaları; Şükür ve Vefanı Fazileti” başlığında geçmişte yaşanmış bir olayı mısralara taşır. Sebe, Yemen’de Me’rib denilen şehrin diğer adıdır. Bir dönem Himyerilerin başkenti olan bu şehirde iki dağın arasına yapılan su bendi (baraj) sayesinde bağlık ve bahçelik haline gelmişti. Halkın küfre yönelmesi sonucunda bu set yıkılıp şehir sular altında kaldı. Halkın bir kısmı boğuldu. Diğerleri ise şehri terk edip Sana’ya ve civar şehirlere gittiler.⁴⁷

Arap edebiyatında cömertliğiyle ün salmış Hâtim et-Tâî, Mevlâna'nın cömertlikle ilgili ifadelerinde çoğu kez referans olmuştur.

Bugün bir gayret et, el açıklığında bulun, cömertlikle canını ver. Hâtim bile kâfirken kurtuldu, çünkü cömertliğe sarılmıştı.

Bu cömertlik ekmek için kurulu tuzağa benzer, fakat temizlik, neşe, can tuzağıdır tıpkı; cömertliğe sarılan yerde, neşeye, safaya sarılan yerde?⁴⁸

Yine Makâlât adlı eserinde, Hâtim’i anarak cömert insanlardan beklenenin cömertlik yapmaları olduğunu ifade etmektedir.

Tatlı suyun başı kalabalık olur; Hâtim’in başışta bulunması, ağırlaması daha doğrudur.⁴⁹

Mevlâna, Abbasiler döneminde taş leblebi niteliğindeki anlaşılması zor bir hikâye türü olan “Makame” tarzının öncüsü Harîri'nin söylediği daha sonra bir atasözüne dönüşen “Haber görmek gibi değildir.” anlamındaki sözü kullanır:

Görmek karşısında duymanın boş olduğundan habersiz konuşup duruyordu.⁵⁰

Bu sözün hikâyesi şöyledir: Bir gün bir adam Hariri’ye *Makamat*’ı okumak için Basra’ya gelir ve gördüğü kimselere üstadın nerede olduğunu sorar. Onlar

kendisine üstadı şu an mescitte bulabileceklerini ve daima kürsünün önünde oturduğunu söylerler. Adam mescide girer, bir de bakar ki, tarif edilen yerde gayet çirkin biri oturuyor. Onu hiçbir şeye benzetmez. “Benim aradığım zat bu olmasa gerek” diye geri döner. Sonra hatırına onun olması ihtimali gelirse de yine hal ve hareketiyle küçümser bir vaziyet alır. O kadar iktidar ve hüneri bir türlü bu kılıksız adama yakıştıramaz. Meğer gelenin bu hareketleri edibin gözünden kaçmıyormuş. O, son defa dönüp de Hariri’ye bir şey yazdırmasını rica edince koca üstad, kaşlarını çatarak “yazınız” der ve kalbinden doğan şu kıtayı söyler:

“Ayn kararmak ihtimali olan parlaklığı ile aldanan ilk yolcu sen olmadığın gibi çöplüklerin yeşilliği karşısında meftun ve hayran kalan ilk otlak arayıcı da sen değilsin. Haydi, git, kendin için benden başkasını seç! Zira ben, Muaydi gibi bir adamım, beni işit, fakat görme! (Muaydi’yi işitmen onu görmenden daha hayırlıdır.)”⁵¹

Abbasi Halifesi Harun er-Reşid’e ait olduğu sanılan bir sözü dizelerinde kullanır: *Pişmanlık, hüzün karanlığında tuttu yükünü.*

Oysa “gündüz yok eder gecenin sözünü.”⁵²

Mevlâna, Arap edebiyatı içerisinde yer verilen ancak bir yönüyle İslam kültür ve tarihinin de konusu olan birçok şahsiyet ve olayı eserlerine taşımıştır. Bunlardan biri Ebrehe’dir. Habeşistan Krallığı’nın Yemen valisi Ebrehe, Sana’da yaptırdığı el-Kulleys tapınağını gölgede bırakan Kâbe’yi yıkmak için fillerden oluşan bir orduyla Mekke’ye yürür. Kur’an-ı Kerim’de Fil Suresi’nde de belirtildiği üzere Allah Ebabil kuşlarıyla bu orduyu helak ederek amaçlarına ulaşmalarını engeller.

Ebrehe, Ev’i (Kâbe’yi) yıkmak ve diri olanı ölü gibi devirmek için gelir...

Amacı, Kâbe’nin harimini yıkmak ve herkesi oradan [uzaklaştırıp] avare etmektir.

Böylece bütün ziyaretçiler onun çevresinde dönecek, herkes onun kâbesini kible edinecektir.

Niçin kâbemi ateşe veriyorlar diye, Arap’tan intikam alacaktır böylece.

[Oysa] onun bu çabası, Kâbe’ye izzet olmuş, o Ev’in yücelmesine yol açmıştır.

Mekkelilerin izzeti birken yüz olmuş, yücelikleri kıyamete dek sürmüştür.

[Öte yandan] Ebrehe ve kâbesi daha da sönmüştür. Bu nedendir? Kaderin inayetlerindedir.

Arap yoksulları, canavara benzeyen Ebrehe'nin malları sayesinde zengin oldular.

[Ebrehe] askerî çıkarma yaptığını sanıyordu, ama [aslında] Ev halkına altın götürüyordu.⁵³

Arap Grameri ve Gramercileri

Arap Dili / Grameri ve Gramercileri

Farsça kaleme alınmış eserlerine bakıldığında, birçok Arapça ifadeye rastlamaktayız. Bu Arapça sözler, daha çok birer dini metin olan ayet ve hadislerden oluşmaktadır. Ortak değer olarak alınan bu dini metinler, orijinal şekliyle Arapça olarak pek çok eserde yer almıştır. Mevlâna'nın yaşadığı dönemde, Arapça, Farsça ve Türkçe günümüzdekinden farklı kullanım alanlarına sahipti. Daha çok Arapça dinî, Farsça edebî alanlarda, Türkçe ise konuşma dili olarak kullanılmaktaydı. O gün için bu diller bölge ülkelerinin ortak değerleriydi. Mevlâna da eserlerinde dini konuları işlerken yer yer Arapça metinlere başvurmuş olması gayet normal. Medreselerinde eğitim aldığı Suriye, yaşadığı dönemde Türklerin idaresindeydi. Konya ve Halep'teki idari yapı neredeyse aynı idi. Bu atmosferin getirdiği rahatlıkla gerek Halep medreselerinde gerekse daha sonra Arap dile ve edebiyatı hakkında geniş bilgiye sahip olmuş ve bu bilgilerini okuyucularıyla paylaşmıştır.

Eserlerini Farsça kaleme alan Mevlâna, Arapçanın ilmî yönden üstünlüğünü kabul etmesine rağmen Farsçayı ruhuna daha uygun görür:

*Arapça daha hoşsa da sen Farsça
söyle. Zaten aşkın yüz dili daha var.⁵⁴*

Kimi zaman Arapça bir beyti orijinaliyle verip ardından bu beytin Farsçasını verir.

Mesela اما قدمي تنيلوني مقصودي أو ألقى رأسي كفوادي ثم (immâ kademi tunîluni maksûdî ev ulkiye ra'sî kefuâdî semme) şeklinde Arapça beyitten sonra يا پی رساندم به مقصود و مراد يا سر بنهم همچو دل از دست آنجا u murad yâ ser benuhem hemçu dil ez dest ancâ) şeklinde bu beytin Farsçasını getirmiştir.⁵⁵

“Ya ayaklarım beni maksadıma ulaştırır.

Ya da oraya kalbimi verdiğim gibi başımı da veririm.⁵⁶

Yukarıdaki beyti takiben Farsçası olmaksızın tamamen Arapça bir beyte yer verir:

يا عازل العاشقين دع فتنة أضلها الله كيف ترشدها

(Yâ ‘âzile’l-‘âşikîn da’ fieten adallaha allahu keyfe turşiduha)⁵⁷

“Ey âşıkları kınayan! Allah’ın saptırdıklarını bırak.

Onları nasıl doğru yola yöneltebilirsin?⁵⁸

Mevlâna’nın Mesnevi’de değindiği diğer bir sima, h. II. Asrın ikinci yarısında Basra dil mektebinin en önemli dil bilgini Sibeveyhi’dir. *el-Kitâb* adlı eseriyle nahiv konusunda detaylı ilk araştırmayı yapan odur. Mevlâna, “A Sibeveyhi” diye hitap ederken muhatabının sözünün doğru olduğunu kastetmiştir.

Şehirli, doğru söylüyorsun a Sibeveyhi dedi; fakat “iyilik ettiğin kişinin şerrinden sakın.”⁵⁹

Bu dizede aynı zamanda Arap dilinde darbi mesel olan Arapça kökenli “İttaki şerra men ahsente ileyhi.” (*İyilik ettiğin kimsenin şerrinden kork*) sözünü kullanmıştır.

Divan-ı Kebîr’de, bir ünlü Arap dilcisi olan Ahfeş⁶⁰’i âdeta somut kelimeler üzerinde yorum yapan birisi olarak anıyor; kendisini de kelimelerin sözlerin ötesinde bir mana âlemine oturtuyor.

Ey zamanı hoş, nefesi kutlu güzel, hiç de hazırlanmamışken, hiç de ummazken tuzağına tutuluverdim, düştüm sana ey şarap mı şarap, âteş mi âteş güzel.

Yok – yok, sus artık, sus, dilsiz ol; çünkü bu, o çeşit okuyuş değil ki Ahfeş anlasın bunu.⁶¹

Ahfeş, dudaklarını bir araya toplayamaz ve güzel söz söyleyemezdi. Rivayete göre bu yüzden, bir keçinin boynuna ip bağlamış, ipin ucunu eline almış, böylece keçiye ders verirmiş; her sözün başında anladın mı der ve ipi çekermiş. Keçinin başı sallanınca dersin kalan kısmına geçermiş. Bu yüzden susup yalnız baş sallayarak sözü tasdik edenlere yahut aptallara “Ahfeş’in keçisi gibi ne başını sallayıp duruyorsun” denir.

Mevlâna bazı eserlerinde yeri geldiğinde Arapça gramer bilgilerini kendince kullanmıştır. Mesela Arapça gramer kitaplarında yaygın olarak kullanılan “Darabe Zeydun ‘Amra/Zeyd, Amr’ı dövdü.” örneğini ve burada “Amr” kelimesinin sonunda okunmayan bir harfin (vav) bulunuşunu esprili bir şekilde aktarır:

Gramerci der, “Zeyd, Amr’ı dövdü.” (Öğrenciyse) der, suçsuz yere niye dövdü?

Amr’ın suçu neydi de o cahil Zeyd, bir köle gibi dövdü onu?

*(Gramerci) der, bu anlam ölçөгüdür. Buğdayı al, ölçөгün önemi yok.
Zeyd ile Amr, cümle çözümlmek içindir. Yalan da olsa cümle yapısının
doğru olup olmadığına bak.*

*(Öğrenci) der, ben onu bunu bilmem. Zeyd Amr'ı suçsuz yere niye dövdü?
(Gramerci) çaresiz kalıp işi şakaya döker ve der, Amr, fazladan bir "vav"
çalmıştı.*

*Zeyd onun çaldığını öğrenince onu dövdü. Haddi aşana had vurmak
gerek çünkü.⁶²*

Arapça gramer konularında adları çok sık geçen Zeyd ve Amr isimlerini kimi zaman vermek istediği mesajı vurgulamak adına kullanır.

*Bu suretle anlar bilirsin ki rızkın aslının aslı, O'dur. Rızık arayan da
O'nu arar.*

Rızkı O'ndan ara, Zeyd'den, Amr'dan değil.

Sarhoşluğu O'ndan iste, esrardan şaraptan değil.

Zenginliği O'ndan dile; defnedenden, hazineden, maldan, mülkten değil.

Yardımlı O'ndan iste, amcadan dayıdan değil...⁶³

Kimi yerde de Arapça harfleri, göz, kulak ve ağız gibi insan organlarına benzetmiştir:

Yazı, kâtiple mi daha makul olur yoksa katipsiz mi, bir düşün a oğul.

Kulak cim'i, göz ayn'i, ağız mim'i katipsiz nasıl olabilir a kınanası kişi.⁶⁴

Bu dizelerde kulak cim'e, göz ayn'a, ağız da mim'e benzetilmiştir.

Farsça, Arapça ve Türkçeyi ileri düzeyde bilen Mevlâna, yeri geldiğinde meramını ifade etmede bu diller arası söz oyunlarına başvurur. Mesela Farsçada biz anlamındaki birinci çoğul şahıs zamiri "ma" ile Arapçada olumsuzluk ön takısı olan "ma" yı bir arada kullanır.

*Sözlükte "ma" nedir? Var (ispat) yok (nefy). Ben ispat değilim. Benim
zatım ve varlığım yok.⁶⁵*

Bir başka yerde ulaşmak istediği kelimenin Arapça harflerini kullanır.

*Şu soluğun alınıp verilmesi, girip çıkması da pek istekli candan başka
kimdendir?*

(Can, o soluğu) bazen "cim" yapar bazen "ha" bazen de "dal".

Bazen barış yapar onu bazen de savaş.⁶⁶

Bu üç harf birleştiğinde “cahd” kelimesi ortaya çıkar ki inkâr ve inatçılık demektir.

Selçuklu veziri Muineddin Pervane’ye sitayişkar ifadeler kullanırken onun Arapça ismi üzerinden hoş bir yaklaşım sergiler:

Çünkü o, Mu’ineddin, ayneddin değil. Bir “mim” yüzünden fazlalık elde etti; ama olgunluğa eklenen fazlalık, noksanın ta kendisidir. O “mim”in olması da kusurdur, noksanıdır. Hani adam altıparmaklı olur. Bu fazlalıktır; ama kusurdur, noksanıdır. Ahad olgunluktur; Ahmed ise o durakta değildir. O “mim” kalktı mı, tamamıyla olgunluk meydana gelir; yani Tanrı, “her şeyi kavramış, kaplamıştır.” Onun üzerine neyi eklemeye kalkarsan, noksan olur. Bu, bir sayı, bütün sayılarla beraberdir; onsuz hiçbir sayı yoktur, olamaz.⁶⁷

Arap Atasözleri

Arap edebiyatının yazılı ve sözlü kaynaklarından olan deyim ve atasözleri de Mevlâna’nın ilgisini çekmiştir.

Buradaki “Basra yıkılmadan” sözü Arapça asıllı “Ba‘de harâbi’l-Basra” sözünden alınmıştır.

176

..... Binek de susuzluktan helak oldu gitti; binen de anladı ki Basra yıkılmadan dizgin kasmak gerekirmiş.....⁶⁸

“Kaza gelince göz kör olur. (İza câe’l-kader ‘amiyet el-basar.)”. Bu söz, bir şeyin vakti saati gelince ona hiçbir şeyin engel olamayacağı anlamında kullanılmıştır. ez-Zemahşeri’nin Kitâbu’l-mustaksâ fi’l-emsâl⁶⁹ adlı eserinde geçmektedir.

O hocanın ayağı mahalleimizde balçığa saplamış kalakaldı; onun halini söyleyeyim de “Kaza gelince göz kör olur.” atasözünü oku.

Cebbarcasına ululanır, bir yere dokunmasın diye eteğini çeker, kaldırır, kibirle yürür giderdi. Aşıklarla alay ederdi, aşkı bir oyun, bir oyuncak sayardı o.⁷⁰

“Basra’ya hurma götürmek.” (“Yehmilu et-temre ile’l-Basra”). el-Meydânî’nin *Mecma’u’l-emsâl* adlı eserinde yer alan bu söz⁷¹, Basra’da hurma çok olduğu için lüzumsuz iş yapan hakkında kullanılan bir atasözüdür. Arapça’da “Basra’ya hurma götürmek” şeklinde söylenen ifade, Fars kültüründe “Kırman’a kimyon götürmek” bizde ise “Tereciye tere satmak” şeklinde ifade edilir.

Sana canımı armağan verse neye benzer bu? Basra’ya hurma götürmeye. İnciden nasıl bahsedeyim, zaten bir ummansın sen.⁷²

Abdülbaki Gölpınarlı'nın, el-Ahdâb, İbrahim et-Trablûsî'nin *Feraidu'l-La'l nazm Mecma'u'l-Emsal* adlı eserinde olduğunu⁷³ söylediği “Bütün avlar yaban eşeğinin karnında” atasözü, başlıca Arap atasözü kaynaklarında bulunmamaktadır.

*Yusufların gönüllerinde yüzlerce Mısır vardır, yüzlerce şeker kamışlığı, av, ister büyük olsun, ister küçük, hepsi de yaban eşeğinin karnında.*⁷⁴

“Ateş olsun da utanç olmasın” (en-Nâr vela'l-‘Âr’), ez-Zemahşerî'nin *Kitabu'l-mustaksâ fi'l-emsâl*⁷⁵ adlı eserinde geçmektedir.

*Gel, aslanların korkması hamlıktır; ateş olsun da utanç olmasın de; ölüm, adı kötüye çıkmaktan yeğdir.*⁷⁶

“Geciktirmede zararlar / tehlikeler / âfetler vardır”. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Mevlâna bu sözü iki yerde kullanmaktadır. Her ne kadar Gölpınarlı bu atasözün Türkçe karşılığı olarak “Yarına kalan dona kalır” sözünü veriyorsa da⁷⁷, günümüzde bu sözün en uygun karşılığı “Sona kalan dona kalır” ifadesidir.

A meyhane piri, bir kadeh sun, yarın deme; geciktirmede tehlikeler vardır.

*Şarap yerine Firavun'un kanını sun; çünkü açan Musam, vade yerine geldi.*⁷⁸

*Gönülde binlerce zevk-safa kapısı açıldı, acele et, çünkü bir işi geciktirmede zararlar vardır.*⁷⁹

Kılavuzu karga olanın gideceği (yer) viranedir. Dilimizde karga pislikle geçindiğinden, “kılavuzu karga olanın burnu b..tan çıkmaz” diye bir atasözü olduğu gibi Arapça'da da “Bir topluluğun kılavuzu karga olursa onları ancak helak olma yoluna götürür” mealinde bir beyit, atasözü olarak kullanılmaktadır.⁸⁰ Aynı anlamda bir değişik ifade ise “Rehberi karga olanın gideceği yer viranedir şeklindedir.⁸¹ İki yerde geçmektedir:

Bir akıl gerekir ki akıldan bezmiş olsun; şaşkın adamın kılavuzluğu doğru değil.

*Bütün yolda kılavuz, karga olursa her adımda binlerce yıkık yer belirir.*⁸²

Akla gelenler, kılavuzlardır; kılavuzun doğansa durağın, bil ki padişahın, o padişahlar padişahını elidir, koludur.

*Yook, kılavuzun kargaysa gözü leştedir onun kılavuzu karga olanın yolu mezarlığa çıkar.*⁸³

Arapça’da zamanın ne kadar kıymetli olduğunu anlatan “el-vaktu ke’s-seyf in lem tekta’u kata’ke / Vakit kılıç gibidir. Sen onu kesmezsen o seni keser.” sözünü Mevlâna şöyle kullanmıştır:

İşret, zevk, safa vesileleri düzeldi, gönlüm ne seçiyorsa oldu; fakat bil ki vakit, keskin bir kılıçtır, geçen günleri düşünme.

Aşkta canınla oyna, İsrailoğulları gibi Musa’ya “Sen ve Rabbin gidin, savaşın, biz burada oturacağız” deme.⁸⁴

“Saman altından su yürütmek”. Saman altında akan su, üstü samanla örtülü olduğu için görülmez. Bu bakımdan gizli iş için kullanılır. Gizli ve sinsî iş yapanlar, “saman altında su yürütür” diye anlatılır.

Saman altındaki su gibi yavaşça gelirim de dağı, ansızın bir saman çöpü gibi kaparım gider.

Oluktan katre katre damlarım ama tufan gibi yüzlerce sarayı yıkar giderim.

Sarayda ne oluyor? Sabırsızlığımdan kıyameti beklemem; göğü bile yararım, giderim.⁸⁵

Niceye bir dünyaya seyre dalacağım? Ne vakte dek saman altından su yürüteceğim?⁸⁶

O, saman altına gizlenmiş, uyumuş bir sudur; küstahça ayak atma, yoksa gitti demektir başın.⁸⁷

“Ne ekersen onu biçersin” (“Kemâ tezra‘ tehsudhu”). İnsan ne yaparsa onun karşılığını bulur, anlamındaki “Ne ekersen onu biçersin” (“Kemâ tezra‘ tehsudhu”) ⁸⁸ atasözü, benzer şekliyle Türkçe’imizde de kullanılmaktadır. İnsanların birbirleriyle olan duygusal ilişkilerinde kullanılan bu söz de birkaç yerde geçmektedir.

Yasemini küçük görme, yeşilliğe hor bakma

Çünkü Tanrı konuklarını hor görürsen doğru bir iş etmezsin.

Her yaprağı hal dilinden duy; diyorlar ki: Neyi ekersen onu biçersin.⁸⁹

“Gönülden gönüle yol var”

Kardeş, gönülden gönüle bir pencere var derler;

sakın pencereyi delik, yarık bırakma,

hatta iğne yordamı kadar bile olsa ört o deliği.⁹⁰

Arapça'da “mâ lâ yudraku kulluhu lâ yutrak kulluhu / tamamı idrak edilmeyen (anlaşılmayan) şeyin tümü terkedilmez.” sözünü Mevlâna, bir doğa olayını anlatırken kullanıyor.

Biliniz ki tümü anlaşılmayan şeyin, tümü terk edilmez.

Fırtınada buluttan (yağan suyu) içemiyorsun diye, su içmeyi nasıl terk edebilirsin?

Sırrı ortaya dökemiyorsun, hiç değilse kabuğuyla anlayışları tazele.⁹¹

Toplumda insanların yönetici olmak için yaptıkları kısır çekişmelere, yıpratıcı mücadeleye dikkat çekmek için “el-Mulku ‘akîmun / Saltanat kısırdır.” Arap atasözünü kullanır.

Bak ey soru soran çilekeş, bu kıyametle yüz dünya daha doğar.

O saygısız, Peygamber'in huzurunda soğuk dudağıyla konuşmayı sürdürdü.

Bir sofranın etrafına yüz yiyici sığar da baş olmak isteyen iki kişi dünyaya sığmaz.

Birisi, ötekinin yeryüzünde bulunmasını istemez. Padişah, (saltanatına) ortak olur diye babasını bile öldürür.

“Saltanat kısırdır.” sözünü duymuşsundur. Saltanat peşinde olan, korkusundan akrabalığı keser.

Kısır olduğu için, oğlu yoktur onun. Ateş gibi, kimseyle bağı olmaz. Kimi bulursa yakar, yıkar. Kimseyi bulamazsa kendi kendisini yer.⁹²

Arapçada “Cevabu'l-ahmak es-sukût.” şeklinde kullanılan “Ahmağa verilecek cevap susmaktır.”⁹³ hikmetli sözünü, soru soran kişinin seviyesi düşükse ona cevap vermeye gerek yok anlamında kullanır:

*Soru soran zikir ve dua sahibi değilse, sultanım,
bu durumda “aptala verilecek cevap susmaktan ibarettir”⁹⁴*

Arapların: “Zina edeceksen hür kadınla et, çalacaksan inci çal” atasözünü kullanmıştır:

“Hür kadınla zina et” sözü bu yüzden atasözü olmuş; “inci çal” (sözü) bu yüzden rivayet edilmiştir.⁹⁵

“Kerem sahibi söz verince sözünde durur, sözünde durmazsa cefa etmiş olur.” anlamındaki Arap atasözünü Mevlâna şu dizelerde kullanır:

Vaatler var gerçektir, gönül alıcıdır; vaatler var, mecazidir, elem vericidir.

Kerem sahiplerinin vaatleri, yürüyüp giden bir hazinedir; ehil olmayanların vaatleriye ruha eziyettir.⁹⁶

“Emin bildiğin kişiyi suçlama” anlamında kullanılan Arap atasözünü şöyle kullanır:

Eğer eminsem, göğşe yer desem bile, emin olan suçlanmaz

Eğer kemal isem, kemali inkâr da neyin nesidir? Yok değilsem, bu zahmet ve eziyet nedir?⁹⁷

Arapçada “es-Sabru miftâhu’l-ferac / Sabır genişliğin anahtarıdır” sözünü şöyle kullanmıştır:

Eğer, büsbütün zora, dara düştüysen sabret. Sabır, genişliğin anahtarıdır.⁹⁸

“Dostluğumuzu cümle âlem biliyor.” anlamında “Kullu sırrın caveze el-isneyn şâ’a.” İki kişiyi aşan her sır yayılır anlamında Arap atasözünü kullanmıştır:

Filan gün sana filan malı almıştım. “İki kişiyi aşan her sır herkese malum olur.”⁹⁹

Bir kişiye sırrı söyledin mi, elveda (o sırta). İki kişiyi aşan her sır yayılır.¹⁰⁰

Anlatılan, hikâyenin suretidir. Bu suret, surete tutulup kalanlara uygun, onların tasvir aynasına yaraşır bir surettir. Bu hikâyenin gerçekliğindeki kutsallıktan dolayı, söz, bu indirgeyerek anlatıştan utanır. Utancından başı da kaybolur, sakalı da, kalemi de. Akıllıya bir işaret yeter.¹⁰¹ (“el-Lebîb yefhemu mine’l-işâra / Akıllıya bir işaret yeter.” Arap atasözü)

Hani Araplarda söylenegelen bir atasözü vardır: “Biz vermeyi öğrendik, almayı değil” derler; onun gibi. Hâsılı böyle bilginler, ziyaret edilenlerdir, ziyaret edenlerse beylerdir.¹⁰²

Selçuklular döneminde başkent Konya’da yaşamış olan Mevlâna Celaleddin er-Rumî Türk, Fars, Arap ve Batı kültürlerinden beslenerek oluşturduğu derin bilgi birikimiyle kaleme aldığı birbirinden değerli eserleriyle tüm insanlığa ışık tutmuştur. Eğitim amaçlı kısa ve uzun süreli bulunduğu Şam ve Halep şehirlerinde edindikleri bilgiler genelde Arap dili ve edebiyatı kaynaklı bilgilerdir. Döndükten sonra Konya’da da bu okumalar devam etmiştir. Bütün bunların etkileri başta Mesnevi ve Divan-ı Kebir olmak üzere bütün eserlerinde açıkça görülmektedir.

Bu izler arasında, İmru'u'l-Kays, el-Mütenebbi, Ebû Temmam ve Ebu'l-Ala el-Ma'arrî gibi şairlerin şiirleri, Arap atasözleri, Arap grameri, Veysel Karani, Cüneyd-i Bağdadi ve Beyazıt-ı Bestami gibi mutasavvıfların sözleri; Ashab-ı Kehf, Yusuf ile Züleyha, Leyla ile Mecnun, Hz. Musa ile Hızır Aleyhisselam ve Hz. Süleyman'la Seba melikesi Belkis arasında geçen hikâye gibi Arap edebiyatından pek çok kıssa ve hikâyeyi sayabiliriz.

Kaynakça

- el-Ahdab, İbrahim et-Trablûsî, *Ferâ'idu'l-la'l nazm Mecma'u'l-emsâl*, Beyrut 1312.
- Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, I-II, Şark İslam Klasikleri, (Çev. Tahsin Yazıcı), M.E.B.Yayımları, İstanbul 1989.
- Ahmet Kazım Ürün, *Arapça Hikmetli Sözler Arapça-Türkçe*, Esra Yayınları, Konya 1998.
- Ahmet Kazım Ürün, *Klasik Arap Edebiyatı*, Çizgi Yayınevi (İkinci Baskı), Konya 2017.
- B. Furuzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2005.
- Emine Ersöz, , “Günümüz Arap Dünyasından Mevlâna'ya Bakışlar, *Dünyada Mevlâna İzleri*, Sümam Yayınları:5 Bildiriler Serisi: 2/ Yıl: 2010, s.521-538.
- Halûk Selçuk, *Mevlânâ ve Eflâtun*, Son Havadis Gz. (İstanbul), 14.05.1966.
- Mevlânâ Celâleddin, *Divân-ı Kebîr* (Hazırlayan: Abdülbâki Gölpınarlı), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.
- Mevlâna Celâleddin, *Divân-ı Kebîr*, Tashih ve Havaşi: Bediuzzeman Firuzanfer, Tahran Üniversitesi Yayınlar, Sayı: 743, Tahran 1345.
- Mevlâna Celâleddin, *Fihî Mâ-fih Seçmeler*, Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2007.
- Mevlânâ Celâleddin, *Fihî Mâfih* (Çeviren Meliha Ülker Tarıkâhya), Şark İslâm Klasikleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1985.
- Mevlâna Celâleddin, *Mecâlis-i Seb'a Mektubat*, Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2007.
- Mevlânâ Celâleddin, *Mektuplar*, (Çeviren ve Hazırlayan Abdülbâki Gölpınarlı), İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1963.

- Mevlâna Celaleddin, *Rubailer*, Tercüme: Şefik Can, Hazırlayan: H. Nur Arıtan, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2007.
- Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevi*, (Çeviren: Veled İzbudak, Gözden Geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı)Şark İslam Klasikleri, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.
- Mevlâna Celâleddin-i Rumî, *Mesnevî*, Hazırlayan Yakup Şafak, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2007.
- Mevlâna Celaleddin-i Rumi, *Mesnevi* (Tercüme: Derya Örs, Hicabi Kırlangıç), Konya Büyükşehir Belediyesi (3. Baskı), Konya 2013.
- Mevlâna Celaleddin-i Rumi, *Mesnevi* (Tercüme ve Şerheden: Tahir-ul Mevlevi, Selam Yayınları, Konya 1967.
- Mevlâna Celâluddin-i Rûmî, *Mesnevî Ma'nevî*, (Tashih: R.Nicholson), I-IV, Emîr Kebîr Yay., Tahran 1373.
- Mevlâna Celâleddin Muhammed, *Mesnevî-i Ma'nevî*, I-VI, 677/1278 tarihli Konya nüshasından hazırlayanlar: Adnan Karaismailoğlu, Derya Örs, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, Tahkik: Muhyid'd-Dîn 'Abdu'l-Hamid, Kahire, 1959.
- Muallim Naci, *Sanihatu'l-Arab*, Mihran Matbaası, İst., 1304 (h).
- Sini Mahmud İsmail, Nasif Mustafa 'Abdu'l-Aziz Mustafa Ahmed Süleyman, *Mu'cemu'l-emsâli'l-'arabiyye*, Mektebet Lübnan, Beyrut 1992.
- Şefik Can, *Mevlânâ ve Eflâtun ve Dîvânı Kebîr'den Seçilmiş Şiirler*, İleri Basımevi, Konya 1965.
- TDV İslam Ansiklopedisi “Mevlâna Celâleddin-i Rûmî”, Ankara 2004.
- Yakup Şafak, *Mesnevi'den Seçmeler*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları:55, Konya 2003.
- Yakup Şafak, *Mevlâna Celaleddin-i Rumi Bütün Eserleri (Seçmeler)* Karatay Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2013.
- ez-Zemahşerî, *Kitâbu'l-mustaksâ*, fi'l-emsâl, Beyrut 1977.

¹ Mevlâna Celâleddin, *Mektuplar*, (Çeviren ve Hazırlayan Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1963, s.XII.

² TDV İslam Ansiklopedisi “Mevlâna Celâleddin-i Rûmî”, Ankara 2004, XXIX/444.

- ³ B. Furuzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2005, s.82-85; *TDV İslam Ansiklopedisi* “Mevlâna Celâleddin-i Rûmî”, Ankara 2004, XXIX/445.
- ⁴ İranlı bir ünlü mistik şair. 513/1119’da Nişabur’da doğmuş, 589/1193’de ölmüştür. Mantıku’t-Tayr, İlahinâme, Esrârname, Musibetname, Usturnâme ve Tezkeretu’l-Evliyâ gibi kırka yakın eseri vardır. Mevlâna üzerine olan etkisine kimi örnekler için bkz. Mevlâna, *Mesnevî*, (İzbudak Çevirisi), I/129, I/2771, III/3750, IV/2567, VI/6382
- ⁵ İran’ın ünlü mistik şairlerinden biridir. Gazneli Hakîm Senâî diye şöhret bulmuştur. 576/1180’de Gazne’de ölmüştür. Mevlâna, Senâî ve Attâr hakkında “Attâr ruhtu, Senâî de onun iki gözü. Biz, Senâî ve Attâr’ın arkasından geldik” demiştir. Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, I-II, Şark İslam Klasikleri, (Çev. Tahsin Yazıcı), M.E.B. Yayınları, İstanbul 1989, I/696, Mevlâna üzerine olan etkisine kimi örnekler için bkz. Mevlâna, *Mesnevî*, (İzbudak Çevirisi), I/141, I/1905, III/3749, III/4229
- ⁶ Mevlâna Celâleddin , *Dîvân-ı Kebîr* (Hazırlayan: Abdülbâki Gölpinarlı), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, I/LXXXIV
- ⁷ Meşhur Yunan filozofu ve İde nazariyesinin kurucusu Platon’dur. Sokrat’ın talebesi, Aristo’nun hocasıdır. Milattan önce 347-348’de ölmüştür. Mevlâna ve Eflâton konusunda bkz. Şefik Can, *Mevlâna ve Eflâton ve Dîvân-ı Kebîr’den Seçilmiş Şiirler*, İleri Basımevi, Konya 1965; Halûk Selçuk, *Mevlâna ve Eflâton*, Son Havadis Gz. (İstanbul), 14.05.1966.
- ⁸ Mevlânâ’yı etkileyen Arap şair ve yazarlarla ilgili daha öncesinde tarafımızca sunulan bildiriden esinlenilmiştir. Bkz. Ürün, Ahmet Kazım, *Mevlânânın Edebi Kişiliğini Etkileyen Arap Şair ve Yazarları*, III. Uluslararası Mevlana Kongresi 06 Mayıs 2003, Konya.
- ⁹ Mevlâna Celâleddin, *Dîvân-ı Kebîr*, I/LXXXIV.
- ¹⁰ Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, II/43-44.
- ¹¹ Mevlâna Celâleddin, *Mektuplar*, s.108, 126.
- ¹² Birarada üçyüz kadar Arapça beyti için bkz. Mevlâna Celâleddin, *Dîvân-ı Kebîr*, Tashih ve Havaşi: Bediuzzeman Firuzanfer, Tahran Üniversitesi Yayınlar, Sayı: 743, Tahran 1345, s.73-85.
- ¹³ Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî* (Tercüme: Derya Örs, Hicabi Kırlangıç), Konya Büyükşehir Belediyesi (3. Baskı), Konya 2013, VI/3987’le başlayan dizelerin başlığı, s.915.
- ¹⁴ Mevlâna Celâluddîn-i Rûmî, *Mesnevî Ma’nevî*, (Tashih: R.Nicholson), I-IV, Emîr Kebîr Yay., Tahran 1373, VI/502-503; Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî* (Tercüme: Derya Örs, Hicabi Kırlangıç), VI/3987-3999 (Bu iki eserdeki çeviriler esas alınarak üzerinde tasarruf yapılmıştır.)
- ¹⁵ Mevlâna Celâluddîn-i Rûmî, *Mesnevî Ma’nevî*, (Tashih: R.Nicholson), III/76.
- ¹⁶ Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî* (Tercüme: Derya Örs, Hicabi Kırlangıç), V/3254.
- ¹⁷ Mevlâna Celâluddîn-i Rûmî, *Mesnevî Ma’nevî*, (Tashih: R.Nicholson), VI/299.
- ¹⁸ Mevlâna Celâluddîn-i Rûmî, *Mesnevî Ma’nevî*, I-VI, Hazırlayanlar: Adnan Karaismailoğlu, Derya Örs, IV/259.

- ¹⁹ Mevlâna Celâleddin, *Fîhi Mâfih* (Çeviren Meliha Ülker Tarkâhya), Şark İslâm Klasikleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1985, s.18; Mevlâna Celâleddin, *Fîhi mâ fih Seçmeler*, Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2007, s.111-112.
- ²⁰ Mevlâna Celâleddin, *Mecâlis-i Seb'a Mektubat*, Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2007, s.19 (Mektuplar; A.Gölpınarlı terc. s.252)
- ²¹ Mevlâna Celâleddin, *Mecâlis-i Seb'a Mektubat*, Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, s.68.
- ²² Mevlâna Celâleddin, *Mektuplar*, s.76.
- ²³ Mevlâna Celâleddin, *Mektuplar*, s.84.
- ²⁴ Mevlâna Celâleddin, *Mecâlis-i Seb'a Mektubat*, Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, s.88.
- ²⁵ Ebû Ali Sina (İbn Sina). 370-375/980-985'de Hemedan'da doğmuş ve 428/1037'de aynı yerde ölmüş olan ünlü bir İslam filozofu ve hekimidir. Tıbbı ve felsefeye dair yüzden fazla eseri vardır.
- ²⁶ Mevlâna Celâleddin, *Dîvân-ı Kebîr*, II /375.
- ²⁷ Mevlâna Celâluddin-i Rûmî, *Mesnevî Ma'nevî*, (Tashih: R.Nicholson), VI/400.
- ²⁸ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, nşr. Adnan Karaismailoğlu- Derya Örs, I-III, Ankara, 2007; ---, Çev. Adnan Karaismailoğlu, Ankara, 2013, IV. Defter, 2076-2079.
- ²⁹ Mevlâna Celâleddin-i Rumi, *Mesnevî* (Tercüme ve Şerheden: Tahir-ul Mevlevî, Selam Yayınları, Konya 1967, Cilt 2 Kitap 2 s.692.
- ³⁰ *Aynı eser*, cilt 2 kitap 2 s.692.
- ³¹ Mevlâna Celâluddin-i Rûmî, *Mesnevî Ma'nevî*, (Tashih: R.Nicholson), VI/284.
- ³² Mevlâna Celâleddin-i Rumi, *Mesnevî* (Tercüme: Derya Örs, Hicabi Kırlangıç), V/2675-2676.
- ³³ Mevlâna Celâleddin-i Rumi, *Mesnevî* (Tercüme: Derya Örs, Hicabi Kırlangıç), III/4185.
- ³⁴ Mevlâna Celâleddin, *Rubailer*, Tercüme: Şefik Can, Hazırlayan: H. Nur Arıtan, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2007, s.33.
- ³⁵ Mevlâna Celâleddin, *Fîhi Mâ-fih Seçmeler*, Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, s.45.
- ³⁶ Mevlâna Celâleddin-i Rumi, *Mesnevî* (Tercüme ve Şerheden: Tahir-ul Mevlevî), Cilt 2 Kitap 2, s.446.
- ³⁷ “Yarasına tuz eklemek.” anlamında kullanılmıştır.
- ³⁸ Mevlâna Celâluddin_i Rumi, *Mesnevî Ma'nevî* (Tashih: R. Nicholson), II/1386; Mevlâna Celâleddin-i Rumi, *Mesnevî* (Tercüme ve Şerheden: Tahir-ul Mevlevî, Cilt 2 Kitap 2, s.446.
- ³⁹ Mevlâna Celâleddin, *Dîvân-ı Kebîr*, I,208.
- ⁴⁰ *Aynı eser*, I,50.
- ⁴¹ Mevlâna Celâleddin, *Mektuplar*, s.23.
- ⁴² *Aynı eser*, III/111.
- ⁴³ *Aynı eser*, VI/2016.
- ⁴⁴ Mevlâna Celâleddin-i Rumi, *Mesnevî* (Tercüme ve Şerheden: Tahir-ul Mevlevî), Cilt 2 Kitap 2, s.1094.
- ⁴⁵ Yakup Şafak, *Mevlâna Celâleddin-i Rumi Bütün Eserleri (Seçmeler)* Karatay Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2013, s.110.

- ⁴⁶ Örnek için bkz. Yakup Şafak, *Mesnevi'den Seçmeler*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları:55, Konya 2003, s.154.
- ⁴⁷ Mevlâna Celâleddin-i Rumi, *Mesnevi* (Tercüme ve Şerheden: Tahir-ul Mevlevi), Selam Yayınları, Konya 1967, Cilt 3 Kitap 1, s. 72-73.
- ⁴⁸ *Aynı eser*, I/174.
- ⁴⁹ Mevlâna Celâleddin, *Mektuplar*, s.183.
- ⁵⁰ Mevlâna Celâleddin-i Rumi, *Mesnevi* (Tercüme: Derya Örs, Hicabi Kırlangıç), IV/2063-2064.
- ⁵¹ Ahmet Kazım Ürün, *Klasik Arap Edebiyatı*, Çizgi Yayınevi (İkinci Baskı), Konya 2017, s.121.
- ⁵² Mevlâna Celâleddin-i Rumi, *Mesnevi* (Tercüme: Derya Örs, Hicabi Kırlangıç), IV/2297.
- ⁵³ *Aynı eser*, VI/4373-4384.
- ⁵⁴ *Aynı eser*, III/3834.
- ⁵⁵ Mevlâna Celâleddin Muhammed, *Mesnevî-i Ma'nevî*, I-VI, 677/1278 tarihli Konya nüshasından hazırlayanlar: Adnan Karaismailoğlu, Derya Örs, Akçağ Yayınları, Ankara 2007. VI/437.
- ⁵⁶ Mevlâna Celâleddin-i Rumi, *Mesnevi* (Tercüme: Derya Örs, Hicabi Kırlangıç), VI/4052 öncesi başlıkta.
- ⁵⁷ Mevlâna Celâleddin Muhammed, *Mesnevî-i Ma'nevî*, I-VI, 677/1278 tarihli Konya nüshasından hazırlayanlar: Adnan Karaismailoğlu, Derya Örs, VI/437.
- ⁵⁸ Mevlâna Celâleddin-i Rumi, *Mesnevi* (Tercüme: Derya Örs, Hicabi Kırlangıç), VI/4052 öncesi başlıkta.
- ⁵⁹ Mevlâna Celâluddîn-i Rûmî, *Mesnevî Ma'nevî*, (Tashih: R.Nicholson), III/263.
- ⁶⁰ Ünlü Arap gramercisi. Belh'te doğmuş ve Bağdat'da 826 yılında ölmüştür.
- ⁶¹ Mevlâna Celâleddin, *Divân-ı Kebîr*, II/87.
- ⁶² *Aynı eser*, II/3615-3619.
- ⁶³ Mevlâna Celâleddin-i Rumî, *Mesnevî*, Hazırlayan Yakup Şafak, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2007, s.180.
- ⁶⁴ Mevlâna Celâleddin-i Rumi, *Mesnevi* (Tercüme: Derya Örs, Hicabi Kırlangıç), VI/368-369.
- ⁶⁵ *Aynı eser*, I/1735.
- ⁶⁶ Mevlâna Celâleddin-i Rumi, *Mesnevi* (Tercüme: Derya Örs, Hicabi Kırlangıç), I/3334.
- ⁶⁷ Mevlâna Celâleddin, *Fîhi mâ fih Seçmeler*, Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2007, s.122.
- ⁶⁸ Mevlâna Celâleddin, *Mecâlis-i Seb'a Mektubat*, Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, s.32-33.
- ⁶⁹ ez-Zemahşerî, *Kitâbu'l-mustaksâ*, fi'l-emsâl, Beyrut, 1977, I/123.
- ⁷⁰ Mevlâna Celâleddin Rumi, *Divân-ı Kebîr*, Gölpınarlı, I/9.
- ⁷¹ el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, Tahkik: Muhyid'd-Dîn 'Abdu'l-Hamid, Kahire, 1959, II/427.
- ⁷² Mevlâna C.R., *Divân-ı Kebîr*, II/427
- ⁷³ el-Ahdab, İbrahim et-Trablûsî, *Ferâ'idu'l-la'l nazm Mecma'u'l-emsâl*, Beyrut 1312, II/107

- ⁷⁴ Mevlâna C.R., *Divân-ı Kebîr*, c. I, s.54.
- ⁷⁵ ez-Zemahşerî, *Kitabu'l-mustaksâ fi'l-emsâl*, Beyrut, 1977, I/351
- ⁷⁶ Mevlâna C.R., *Divân-ı Kebîr*, V/399
- ⁷⁷ *Aynı eser*, VI/402
- ⁷⁸ *Aynı eser*, VI/137
- ⁷⁹ *Aynı eser*, III/98.
- ⁸⁰ Ahmet Kazım Ürün, *Arapça Hikmetli Sözler Arapça-Türkçe*, Esra Yayınları, Konya, 1998, s.8
- ⁸¹ Mevlâna C.R., *Divân-ı Kebîr*, V/503, VI/413.
- ⁸² *Aynı eser*, V/325
- ⁸³ *Aynı eser*, VII/8.
- ⁸⁴ Mevlâna C.R., *Divân-ı kebîr*, CI/54, Sini Mahmud İsmail, Nasıf Mustafa 'Abdu'l-Aziz Mustafa Ahmed Süleyman, *Mu'cemu'l-emsâli'l-'arabiyye*, Mektebet Lübnan, Beyrut 1992, s.116; Ahmet Kazım Ürün, *Arapça-Türkçe Hikmetli Sözler*, s.98
- ⁸⁵ Mevlâna C.R., *Divân-ı kebîr*, VI/224.
- ⁸⁶ *Aynı eser*, V/177
- ⁸⁷ *Aynı eser*, IV/193
- ⁸⁸ el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, III/59
- ⁸⁹ Mevlâna C.R., *Divân-ı kebîr*, V/350
- ⁹⁰ Mevlâna C.R., *Divân-ı kebîr*, II/323; Diğer kullanım için bkz. Türk, Arap ve Fars atasözü. Mevlâna C.R. *Divan-ı Kebir*, VII/688, "Mine'l-kalbi ile'l-kalbi sebîl" ("Kalpten kalbe yol vardır.) Ahmet Kazım Ürün, *Arapça-Türkçe Hikmetli Sözler*, s.91.
- ⁹¹ Mevlâna Celâleddin-i Rumi, *Mesnevi* (Tercüme: Derya Örs, Hicabi Kırlangıç), V/17-19.
- ⁹² *Aynı eser*, V/526-529.
- ⁹³ Mevlâna C.R., *Divân-ı Kebîr*, c. VII, s.675; Ahmet Kazım Ürün, *Arapça-Türkçe Hikmetli Sözler*, s.27.
- ⁹⁴ Mevlâna Celâleddin-i Rumi, *Mesnevi* (Tercüme: Derya Örs, Hicabi Kırlangıç), IV/1479-1480.
- ⁹⁵ *Aynı eser*, I/2804.
- ⁹⁶ *Aynı eser*, I/180-181.
- ⁹⁷ *Aynı eser*, I/593-594.
- ⁹⁸ *Aynı eser*, I/2907.
- ⁹⁹ *Aynı eser*, III/615.
- ¹⁰⁰ *Aynı eser*, I/1050.
- ¹⁰¹ *Aynı eser*, V/1893.
- ¹⁰² Mevlâna Celâleddin, *Fihî mâ fih Seçmeler*, s.38.